

1

Det tyske kejserrige, 1871-1918

Den 18. januar 1871 blev den preussiske konge Wilhelm I kronet til tysk kejser på det franske slot Versailles uden for Paris. Forud for samlingen af det tyske rige lå den fransk-tyske krig 1870-71, der havde påført Frankrig et smerteligt nederlag. Ydmygelsen blev ikke mindre af, at sejrherren nu lod sin kejser krone på det fornemste af alle franske slotte.

Tyskland havde siden middelalderen bestået af mere end 300 selvstændige stater. Efter opløsningen af det første tyske rige i 1806 var flere af disse stater gået sammen i Det tyske Forbund. I løbet af 1800-tallet udvikledes tanken om en nationalstat og iblandt de tyske stater opstod ideen om én samlet tysk stat. Ønsket blev opfyldt i januar 1871.

Det andet Rige

Det tyske kejserrige var en forbundsstat, der bestod af 25 enkeltstater, hvor Preussen var den største. Det var i virkeligheden Preussen, der skabte det tyske kejserrige. Det var den preussiske konge, der nu var kejser af Tyskland, og det var den preussiske ministerpræsident Otto von Bismarck, der blev Tysklands første rigskansler. Preussen omfattede to trediedele af rigets 41 millioner indbyggere og to trediedele af det tyske kejserriges areal.

Staterne var meget forskellige, nogle var små fyrstedømmer andre konge-

dømmer, nogle af staterne havde få hundredetusinde indbyggere andre stater flere millioner. Dertil kom, at staterne religiøst, politisk og økonomisk var meget forskellige. I syd var staterne katolske landbrugssamfund i modsætning til det protestantiske nord, der førte an i den industrielle udvikling.

Samlingen betød, at toldgrænserne mellem de tyske stater blev fjernet, og der blev indført en fælles møntfod (rigsmarken). Og Tyskland fik sin første fælles forfatning.

De tyske staters fyrster kom til at beherske den nye forfatnings første kammer, Forbundsrådet. Af Forbundsrådets 58 medlemmer udpegede Preussen kun de 17, hvilket gav de øvrige stater en sikring mod at kejserrigets største stat skulle komme til at sidde enevældigt på magten.

Selvom der også fandtes en rigsdag (parlament), var det i realiteten kejseren, der havde det afgørende ord i alle politiske spørgsmål. Blandt andet fordi kejseren selv udpegede rigskansleren (statsministeren).

Bismarck bliver rigskansler

Otto von Bismarck blev fra begyndelsen Tysklands stærke mand, og det var mere end nogen anden ham, der kom til at tegne det tyske kejserrige frem til 1890.

Fra begyndelsen gik Bismarck i kamp mod den katolske kirke, der søg-

te at fremme enkeltstaternes rettigheder overfor centralmagten og samtidig fastholde den katolske kirkes uafhængighed. De tyske katolikker gik sammen og dannede partiet Centrum, og op gennem 1870'erne foregik den såkaldte kulturkamp mellem Bismarck og Centrum. Uenigheden drejede sig primært om religionsundervisningen og forholdet mellem stat og kirke. I Preussen blev der indført statskontrol med den katolske kirke, og der blev vedtaget en ny skolelov, hvor staten og ikke den katolske kirke foretog tilsyn med undervisningen.

Ligeledes førte Bismarck en stærk indenrigspolitik rettet mod Socialdemokratiet. Socialisterne talte om den internationale arbejderklasse, hvilket ikke

kunne forenes med nationalstatstanken. Efter to mislykkede kup mod kejseren i 1878, som Bismarck mente socialdemokraterne stod bag, blev den tyske rigsdag opløst og Socialdemokratiet måtte gå under jorden. Hitler brugte efter rigsdagsbranden i 1933 samme metode for at få kommunistpartiet erklæret ulovligt. Samtidig forsøgte Bismarck at føre en nærmest moderne socialpolitik. I 1880'erne blev der gennemført en række love, som skulle forbedre arbejdernes leve- og arbejdsforhold: I 1883 blev der gennemført en sygesikringslov, ulykkesforsikring kom til året efter, og i 1889 blev der vedtaget en lov om pensionsforsikring.

Potsdamer Platz i Berlin omkring 1930.

Bismarcks udenrigspolitik

Mens Bismarck indenrigspolitisk således prøvede at styrke statsmagten og det nationale, forsøgte han udenrigspolitisk at bevare status quo. Gennem sejrige krige i 1864 mod Danmark, 1866 mod Østrig-Ungarn og 1870-71 mod Frankrig søgte Bismarck at stabilisere og fastholde de ændrede magtforhold i Europa. Tyskland var den nye stormagt på kontinentet, men Bismarck var klar over, at kejserriget var sårbart, fordi det var omringet af mulige fjender. Mere end noget andet frygtede Bismarck, at Frankrig ville søge revanche for nederlaget i 1871.

En hovedhjørnesten i Bismarcks udenrigspolitik blev derfor at skabe sikkerhed mod Frankrig. For at opnå denne sikkerhed indgik Tyskland i perioden 1873-90 i en række forskellige alliancesystemer med Rusland, Østrig-Ungarn og Italien.

I 1890 var der i Tyskland opstået en markant opposition mod Bismarcks måde at håndtere politikken på. Dette blev forstærket af den nye unge kejser Wilhelm II, der kom til magten i 1888. Wilhelm II ønskede sin egen magtposition udvidet. Rigskansleren skulle ikke længere sætte den politiske dagsorden, men adlyde kejseren.

Wilhelm II

I 1890 afskedigede Wilhelm II Bismarck, og sørgede efterfølgende for at vælge mindre selvstændige personligheder til rigskansler for dermed at fremme sin egen indflydelse.

Efter Bismarcks afgang faldt alliancesystemet fra hinanden. Bismarck havde i sin udenrigspolitik prioriteret Europa-politikken højest og havde af

den grund ikke lagt vægt på kolonikapløbet, som de øvrige stormagter i sidste halvdel af 1800-tallet. Wilhelm II var derimod af den opfattelse, at Tyskland som de øvrige stormagter skulle have sine kolonier. I kampen om kolonierne tilsidesatte Wilhelm II Europa-politikken, hvilket medførte, at Rusland i 1892 indgik en militæraftale med Frankrig. Også Bismarcks politik om at holde England ude af europæisk politik bristede under Wilhelm II. England så med mistro på den tyske flådeopbygning, og i 1904 indgik England også en alliance med Frankrig. Tyskland blev efterhånden mere og mere isoleret, og tilbage blandt alliancepartnerne var der nu kun det kriseramte dobbeltmonarki Østrig-Ungarn og Italien.

Optakten til 1. verdenskrig

Perioden op til udbruddet af 1. verdenskrig var præget af spænding og oprustning mellem to blokke i europæisk politik. På den ene side var centralmagterne Tyskland og Østrig-Ungarn og på den anden side England, Frankrig og Rusland. De internationale forhold drejede sig især om det urolige Balkan, hvor specielt Rusland og Østrig-Ungarn havde forskellige interesser.

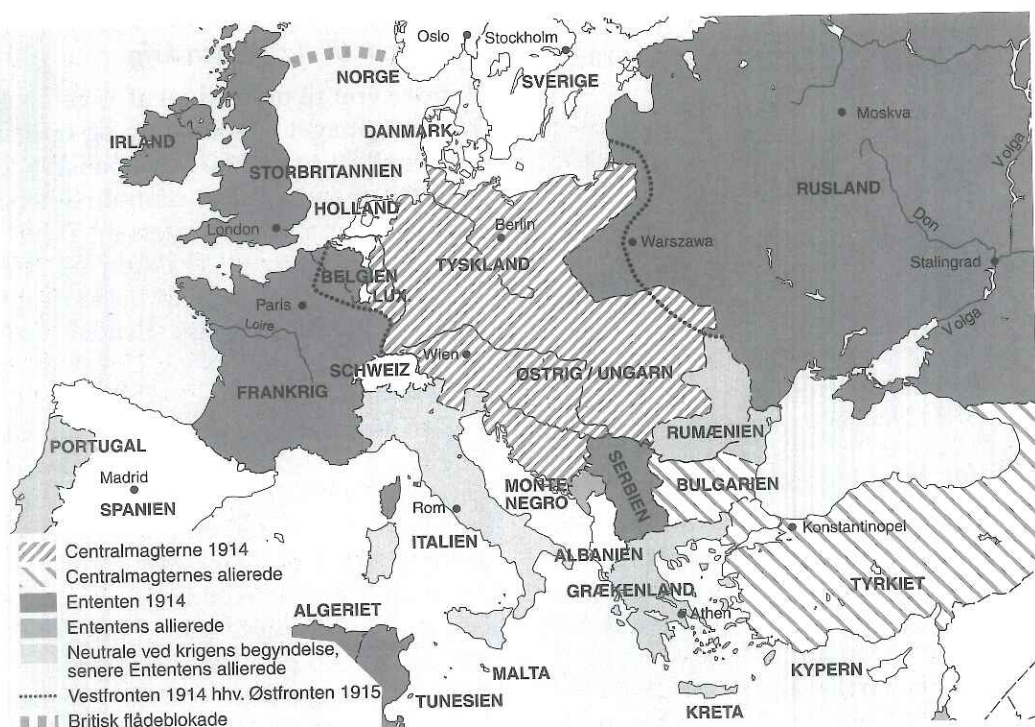
Den udløsende årsag til 1. verdenskrig var, at en serbisk nationalist den 28. juni 1914 (525-årsdagen for tyrkernes nedslagtning af serberne på Kosovo-sletten) dræbte den østrig-ungarske tronfølger Franz Ferdinand under et besøg i den bosniske hovedstad Sarajevo. Det fik storpolitiske følger for det i forvejen anspændte forhold mellem Østrig-Ungarn og det russisk støttede Serbien. Præcis én måned efter drabet erklærede Østrig-Ungarn Serbien krig.

I Tyskland troede man ikke den lokale konflikt på Balkan ville udvikle sig til et storpolitisk anliggende, men så til gengæld konflikten som en mulighed for, at Østrig-Ungarn kunne rette op på det urolige Balkan. Men da Rusland støttede sit slaviske broderfolk Serbien, følte Tyskland sig truet, og den 1. august 1914 erklærede Tyskland Rusland krig.

I den tyske generalstab var man godt klar over, at Frankrig nu ville blande sig, og man havde allerede udarbejdet planer for, hvordan et angreb på Frankrig skulle foregå. Planen var blevet udarbejdet i årene 1905-1911 af den tyske general Alfred von Schlieffen. Han forudså, at Tyskland ville stå i en tofronts-

krig, og at taktikken derfor måtte være at rykke hurtigt og med al kraft frem på vestfronten og være henholdende på østfronten. Von Schlieffen byggede på erfaringerne fra den fransk-tyske krig i 1870-71, hvor de tyske hære havde løbet Frankrig over ende på et par måneder. Forskellen lå blot i, at den tyske hær ikke som i 1870 kunne marchere ind gennem Alsace-Lorraine, fordi franskmændene nu havde bygget fæstninger ved den tysk-franske grænse. Den eneste mulige vej ind i Frankrig var derfor gennem det neutrale Belgien.

Den 3. august erklærede Tyskland Frankrig krig. Det tyske felttog kunne derefter begynde og Belgien blev in-

De krigsførende lande under 1. verdenskrig

vaderet af tyske tropper 4. august. Da stormagterne, deriblandt England, havde garanteret Belgiens neutralitet, var der intet andet for, end at England den 5. august 1914 erklærede Tyskland krig. 1. verdenskrig var dermed igang.

Den store krig (1914-18)

Da de europæiske stormagter gik i krig i august 1914, blev soldaterne på vej mod fronten hilst med begejstring af befolkningen.

Nationalismen havde skabt en omfattende færdrelandskærlighed og forventninger om hurtige og prestigefyldte sejre. Næsten alle havde ventet en kortvarig krig, der ikke ville vare længere end højest nogle få måneder. "Vi er hjemme inden jul" råbte soldaterne på vej til fronterne, og den tyske kejser dristede sig til at love soldaternes hjemkomst, inden "løvet falder af træerne". Men den krig, som de krigsførende lande forventede de skulle føre, byggede på gamle forestillinger om krig. Den industrielle udvikling havde skabt grundlag for nye våbentyper, der gjorde 1. verdenskrig mere grusom og voldsom end nogen anden tidligere krig. Blandt andet udviklingen af maskingeværet var med til at gøre krigsførelsen statisk og defensiv. De fremstormende soldater blev mødt med maskingeværenes 500 skud i minuttet, hvilket gjorde en fremrykning næsten umulig. Tabstallene på over én million mand de første måneder på vestfronten vidner om, at soldaterne var brikker i et nyt spil, der krævede nye taktikker. Hærene gravede sig nu ned i skyttegrave. Hovedfronterne var vestfronten i Frankrig og østfronten i Rusland. På vestfronten lå fronterne næsten uændrede hele krigen

igennem, mens der på østfronten var mere bevægelighed.

Krigen drejede sig derfor om, hvem der havde flest ressourcer til rådighed, og afgørende for krigens udfald blev, hvem der formåede at producere flest våben til fronterne og flest fødevarer til befolkningen. Tyskland blev afskåret fra handel med resten af verden, da England iværksatte en flådeblokade. Dette fik stor betydning for fødevareforsyningen i Tyskland og anledning til, at Tyskland intensiverede u-bådskrigen i Atlanterhavet mod primært de amerikanske skibe, der sendte forsyninger til England.

For at udnytte arbejdskraften i Tyskland bedst muligt vedtog man i december 1916, at alle mænd i alderen mellem 17 og 60 år skulle yde arbejds- eller militærtjeneste. Mændene, der nu var ved fronten, blev på fabrikkerne erstattet af kvinderne. Det var første gang, at flertallet af kvinderne forlod hjemmet for at gå på arbejde. Kvindernes erfaringer på arbejdsmarkedet under 1. verdenskrig gav dem selvstændighed og selvtilid, og var derfor afgørende med til at nedbryde det mandsdominerede samfund. Efter krigen fik kvinderne i de fleste vesteuropæiske lande stemmeret og borgerlige rettigheder, de ikke tidligere havde haft.

Adolf Hitler og krigen

Adolf Hitler blev født i Østrig i 1889 og voksede op i den tysktalende del af Østrig-Ungarn. Han var 4. barn i ægteskabet mellem den 50-årige Alois Hitler og hans unge kone Klara Pölzl. Adolf blev i de første skoleår karakteriseret som en god og begavet elev, hvilket passede godt med faderens ønsker om, at

sønnen skulle træde i hans fodspor som embedsmand. Adolf derimod ville være kunstner, hvilket faderen under ingen omstændigheder ville høre tale om. Adolf Hitler trivedes ikke i skolen og blev med tiden doven og ukoncentreret, og han forlod skolen i Linz i 1905 uden eksamen. Han levede nu en omflakket tilværelse, hvor han læste og tegnede og drømte om livet som kunstner. I 1907 bosatte han sig i Wien og søgte ind på kunstakademiet, hvor han ikke bestod optagelsesprøven. Dette gentog sig året efter, og han måtte derefter se drømmen fordufte om at blive uddannet kunstner. De følgende 5 år levede Hitler en omskiftelig tilværelse på samfundets bund i Wien, der i begyndelsen af århundredet var blandt Europas førende kulturcentre. Her så han på kunst og arkitektur og gik i operaen, hvor især mødet med Richard Wagners mytiske verden af tyske sagnhelte gjorde stort indtryk på ham.

Mødet med det politiske, sociale og kulturelle miljø i Wien formede Hitler og grundlagde hans politiske ideer. Det var blandt andet mødet med jøderne og socialisterne, der fik ham til at se disse grupper som det tyske folks fjender. At Hitler netop så jøderne som fjende, skyldes rent subjektive forhold som misundelse og forsøget på at finde simple forklaringer på sin egen håbløse tilværelse. Han følte sig uretfærdigt behandlet, og det var denne forurettethed, der førte til Hitlers fjendebillede.

I 1913 flyttede Hitler til München, hvor han opholdt sig, da 1. verdenskrig brød ud. Hitler var meget begejstret for krigsudbruddet, og meldte sig straks som frivillig soldat i den tyske hær. Han følte sig nu som den tysker, han så gerne ville være. I næsten fire år kæmpede

Hitler på vestfronten, og blev såret to gange. Første gang i 1916 og anden gang ved et engelsk giftgas-angreb i oktober 1918 kort før krigens afslutning. Krigsoplevelserne kom til at præge Hitlers liv, således at hans politiske karriere, der startede efter krigen, tog sigte på at viderebringe soldateroplevelserne i efterkrigens Tyskland (se side 57).

Den russiske revolution

1. verdenskrig blev i realiteten afgjort i 1917, da den russiske revolution brød ud og satte Rusland ud af krigen, og da USA trådte ind i krigen på England og Frankrigs side.

Den russiske deltagelse i 1. verdenskrig fik zarstyrets svagheder til at træde tydeligt frem. I løbet af krigen udviklede der sig regulær hungersnød i Rusland, der i februar 1917 endte med revolution. Februarrevolutionen kaldes en borgerlig revolution, fordi der blev nedsat en midlertidig regering bestående af borgerlige og socialdemokratiske politikere.

Men den kaotiske og håbløse situation under krigen medførte, at mange arbejdere rundt omkring i Rusland nedsatte arbejdersråd (sovjetter) på fabrikkerne. Især i hovedstaden Petrograd (det nuværende St. Petersborg) fik disse sovjetter karakter af en slags alternativ regering.

Februarrevolutionen betød, at den kommunistiske leder Lenin, der havde levet i landflygtighed, kunne vende tilbage til Rusland. Straks ved sin ankomst formulerede Lenin en række krav, der skulle forbedre arbejdernes vilkår. Blandt andet krævede Lenin al magt til sovjetterne, Ruslands udtrædelse af krigen og ophævelse af den

private ejendomsret. Disse krav var i stærk modsætning til den borgerlige regerings ønsker, om at fortsætte krigen mod Tyskland.

Yderligere russiske nederlag i krigen i løbet af 1917 medførte, at bolsjevikkerne og Lenin kunne overtage magten ved endnu en revolution i oktober. Ved oktoberrevolutionen overtog de kommunistiske bolsjevikker magten i Rusland og dannede derved verdens første kommunistiske samfund.

Den 3. marts 1918 blev der sluttet fred mellem Tyskland og det nye Sovjetrusland. I første omgang blev freden en stor succes for Tyskland, der indlemmede store områder af det vestlige Rusland og den russiske provins Polen.

USA ind i krigen

Fødevarer-situationen i Tyskland var ved årsskiftet 1916-17 nærmest desperat som følge af den engelske fastlandsspærring. Tyskland erklærede nu, at de ville sænke alle skibe, der var på vej mod engelske eller franske havne. USA havde krigen igennem tjent gode penge på handlen med Frankrig og England, og krigen havde medført fremgang og velstand i USA. I USA havde man siden formuleringen af Monroe-doktrinen i 1823 ført en isolationspolitik, der gik ud på ikke at blande sig i europæiske forhold (Europa måtte så heller ikke blande sig i amerikanske forhold). Den tyske ubådskrig mod amerikanske handelskibe truede imidlertid USAs handel samtidig med, at den russiske revolution vakte stor bekymring i USA. Måske kunne noget lignende finde sted andre steder i Europa og således af-

skære markeder for amerikanske varer.

I april 1917 lykkedes det den amerikanske præsident Woodrow Wilson at få flertal i den amerikanske kongres for at bryde isolationspolitikken og erklære Tyskland krig. Man havde ingen værnepligt i USA, så der gik et halvt år, før man kunne sende de første 175.000 amerikanske soldater til vestfronten. Ved krigens afslutning var der henved 2 mio. amerikanske soldater i Europa.

Præsident Wilsons 14 punkter

Den amerikanske krigsdeltagelse og oktoberrevolutionen i Rusland fik den amerikanske præsident Wilson til at formulere USAs mål for krigen og efterkrigstiden. I 14 punkter skitserede Wilson en ny verdensorden bygget op omkring demokrati og frihed. Folkene i Europa skulle selv bestemme deres regeringsform, grænser fastlægges efter nationalitetsprincippet, hemmeligt diplomati afskaffes og fri verdenshandel etableres. Englænderne og franskmændene var ikke helt så begejstrede for Wilsons idealisme, der jo i virkeligheden opfordrede også kolonilandene til at løsrive sig fra kolonimagterne. Men bag fredsprogrammet lå også kontante amerikanske interesser i at sikre en verden, der gav de bedste betingelser for amerikansk erhvervsliv.

Ifølge Wilson ville 1. verdenskrig slutte alle krige og gennem oprettelse af en ny international organisation, Folkeforbundet, skulle verdensfreden sikres for al fremtid.

På den efterfølgende fredskonference i Versailles måtte Wilson give køb på de fleste af sine punkter, men Folkeforbundet blev dog oprettet.